

MONOK István

A hagyományos világ átváltozásai : tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez / Monok István. – Budapest : Kossuth ; Eger : EKE, 2018. – 300 p. – (Kulturális örökség) ISBN 978-963-09-9312-8

A hagyományos világ átváltozásai

Monok István új kötete

A Kossuth Kiadó az Eszterházy Károly Egyetemmel közösen indította meg 2012-ben a *Kulturális örökség* című sorozatot. A vállalkozásban eddig nyolc kötet jelent meg, olyan monográfiák és tanulmánygyűjtemények, amelyek az újkori magyar művelődés egy-egy kérdését taglalják. A sorozat szerkesztője *Monok István*, aki ezen tisztségén túl két kötetet (*Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Tanulmányok ; A tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége. Tanulmányok*) szerkesztőként, további két tomust pedig szerzőként jegyez. Az első, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században* című, illetve alcímű 2012-ben látott napvilágot, a második pedig most, pontosabban még 2018-ban jelent meg: *A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez*.

A kötet tanulmánygyűjtemény, de az írások monografikus igényvel tárgyalják a magyar könyvkultúra és olvasás helyzetét a XVIII. században. A tanulmányok már korábban megjelentek, de a szerző kötetbe gyűjtve azokat kibővítette, és a jegyzeteket, illetve az irodalmat is frissítette. A szakirodalom jegyzéke igazán imponáló és meggyőző, a mű 215–276. lapjain sorakoznak a bibliográfiai adatok, így a kérdéskör rejtett szakbibliográfiáját is tartalmazza a tomos.

A gyűjteményes kötet írásai Monok István vizsgálódásainak időbeli tágitását jelentik, hiszen a nevével fémjelzett és Szegeden kibontakozó alap kutatások elsősorban a kora újkori olvasmányműveltségre fókuszáltak, vagyis időben 1730-ig terjedtek, a felvilágosodás korának elemzése csak esetleges volt. A most kötetbe gyűjtött publikációk azonban többnyire a XVIII. század második felével, sőt helyenként XIX. századi kérdésekkel is foglalkoznak. A korszakhatár tágitása új metódus kialakítását tette szükségessé, a kora újkori kutatásokra kialakított módszertan ugyanis egy az egyben nem volt alkalmazható az újabb korszakra, de felhasználható volt a korábbi időszakra kidolgozott forrástipológia. A kutatási metodika kidolgozása során Monok István támaszkodott a közelmúlt új irodalom-, eszme- és filozófiatörténeti megállapításaira, alapvetően arra a jelenségre, hogy a korszakban alakult ki a ma is használatos tudományos módszertan.

A kötetben olvasható tanulmányok alapvető jellegzetessége a források tisztelete, az interdiszciplinaritás és az elemzések nemzetközi beágyazottsága. Monok írásainak tudományos fedezetét a roppant kiterjedt és széles körű forrásbázis használata jelenti, amely azonban nem vala-

miféle neopozitivistá adatközlés, hanem a könyves kultúra hármas vertikumának – rögzítés, terjesztés, megőrzés – egészére vonatkozó, nagy erudícióval kidolgozott összegzés. Ez a szintézis szükségszerűen interdiszciplináris, hiszen a könyves kultúra vizsgálata nem művelhető az irodalomtörténet, a művészettörténet, eszmetörténet, köztörténet, gazdaságtörténet, technikátörténet és még jó néhány szakterület alapvető eredményeinek hasznosítása nélkül. Az interdiszciplinaritás mellett a korszerű könyves kutatásokat a nemzetközi beágyazottság is meghatározza. Különösen jellemzi ez az igény és elvárás a hazai kutatásokat, hiszen a magyarországi könyvpiac meglehetősen szűk volt, kevés könyv jelent meg, akadózott a könyvkereskedelem is, így a hazai magán- és intézményi könyvtárak állománya elsődlegesen a külföldi peregrináció során gazdagodott, és a hazai eszmetörténeti kutatások légüres térben mozognának a külföldi vizsgálódások elemzéseinek hasznosítása nélkül. A magyar művelődés Szent István korától részese a nyugatinak; még akkor is igaz ez, ha a kulturális intézményrendszer hézagossabb volt és időben többnyire kisebb-nagyobb késéssel követte, vette át a nyugati mintákat.

Az írások öt nagy tematikus részben kaptak helyet. Az első *A könyvbehozatal a XVIII. század elején*; a második *A XVIII. századi református értelmiség olvasmányairól* című. A következő szerkezeti egység *A könyvtári nyilvánosság és a könyvtáros*, a negyedik *Az arisztokrata könyvtárak változásai*, míg az utolsó rész címe *A központi gyűjtemények kialakulása és a nemzeti identitás épülése*.

A tanulmánygyűjtemény címe tudatos allúzió *Dankanits Ádám* híres kötetére, *A hagyományos világ alkonya Erdélybenre*. Monok István kötetbe gyűjtött írásainak alaptézise, hogy a XVIII. századi magyar művelődéstörténet feszültségét az a tény adja, hogy a török kiűzése után meginduló modernizáció meglehetősen ambivalens érzéseket okozott a tágon felfogott, Erdélyt is beleértett Magyarországon, ugyanis az alapvetően üdvözlendő modernizáció együtt járt a Habsburg-uralom kiterjesztésével, a nemzeti alávetettséggel, épp akkor, amikor szerte Európában egyre fontosabbá vált a nemzeti érzés, a nemzeti kultúra és tudományosság művelése és fejlesztése. A politikai alávetettségre irányuló törekvés még a Habsburg-párti és katolikus főurakban is sokszor visszatetszést okozott. Nem véletlen, hogy a kor nagy főúri könyvtáralapításai a veszélyeztetett nemzeti művelődés védelmét is szolgálták.

Az első tematikai egység írásai a könyvbehozatal

kérdéseit vizsgálják a XVIII. század elején. A török kiűzése után többnyire német, főleg bajor könyvesek (kereskedők és nyomdászok) működésének köszönhetően indult újra hazánkban a könyvkultúra. A rekatolizáció sok friss, nem elsősorban tudományos, de a napi hitéleti követelményekben jól használható könyvet igényelt, és ezeket a műveket tekintélyes részben Bajorországból szerezték be. Az igényeket a Pesten és Budán megletelepedő német könyvkötő-könyvkereskedők elégítették ki, de gondot fordítottak a magyar nyelvű munkák kiadására is. Mindent összevetve, komoly szerepük volt abban, hogy a XVIII. századi Magyarország sikeresen kapcsolódott be a nyugat-európai szellemi vérkeringésbe, Monok István kifejezésével „*hozzájárultak az ország alapvetően katolikus jellegű civilizálásához is*” (32. p.). Talán a folyamat egészének jellemzésére nem a legszerencsésebb kifejezés a civilizálás, a fogalom konnotációja szerint a „vadak” és „civilizáltak” (*Urs Bitterli* kitűnő könyvének címe) szembenállását sugallja, talán lehetne használni helyette a „művelődés” fogalmat.

Az egység egyik fejezete a *Könyvbehozatal ellenőrzése a XVIII. század elején*. Ebben a szerző új szempontokat felvetve tárgyalja a híres *Komáromi Csipkés-féle Biblia* ügyét. Elsősorban azt vizsgálja, hogy a Szentírás példányainak lefoglalása mellett a kísérő diákoktól jelentős mennyiségű könyvet is elkoboztak. A három fennmaradt könyvjegyzékben 334 kötet található. Monok felveti, hogy vagy kellemetlenkedni akaró cenzorok buzgóságáról van szó a könyvek elkobzásánál, vagy – és ez az újszerű értelmezés – tudatos koncepciózus szándék áll a lefoglalás mögött, így akarták megakadályozni, hogy a reformátusok korszerű teológiai irodalomhoz juszanak, egyáltalán a reformátusok lépést tartsanak a nyugati teológiai és eszmei áramlatokkal. A felvetés kitűnően jellemzi a XVIII. század nagy részét meghatározó, az előző századtól módszereiben ugyan különböző, de markánsan megfigyelhető ellenreformációs törekvéseket.

A következő rész a XVIII. század református értelmiség olvasmányait elemzi. A korszakban a református könyvanyag ugyan lassan, de folyamatosan archaizálódott. Ennek több oka volt; részben az, hogy a peregrináció során a szűkös anyagiakkal rendelkező diákok az olcsóbb, de már régebbi, és nem a legkorszerűbb könyveket vették meg, illetve a nyugati gyűlekezetek is a kevésbé aktuális irodalommal támogatták a magyarországi és erdélyi református gyűlekezeteket. De hozzájárult a jelenséghez a latin

nyelv használata is; nyugaton a korszakban már egyre inkább nemzeti nyelveken jelent meg a korszerű teológiai irodalom. Ez a tény megint csak a régebbi irodalom felé fordította az értelmiség figyelmét, hiszen jobban tudtak latinul, mint franciául, németül vagy hollandul. A hazai református értelmiség nem tudott specialistává válni, ez viszont ahhoz vezetett, hogy szükségszerűen szélesebb látóköre volt, mint nyugati társainak. Vagyis arról a jelenségről van szó itt is, amit a középkorral foglalkozó magyar történészek szoktak emlegetni, miszerint a hazai medievista a források elégtelensége miatt nem lehet szűkebb szakterület specialistája, viszont képes áttekinteni a teljes magyar középkor fennmaradt okleveles és elbeszélő forrásanyagát, vagyis nyugati kollégájánál tágabb világot figyelhet meg. A XVIII. századi református értelmiség – *Bod Péter*, *Köleséri Sámuel* és kortársai – gyűjteményeiben növekvő arányban kaptak helyet a magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású művek, amelyek – mint Monok István megjegyzi – a közöség iránti felelősségvállalásukat tanúsítják.

A következő rész a könyvtári nyilvánosság fogalmát és a könyvtáros szerepét vizsgálja. Kiinduló tézise: a könyvtárak története számos ponton érintkezik a polgári nyilvánosság kérdésével. A nyilvános könyvtár megteremtése jellegzetes értelmiségi célkitűzés volt, és ebben sokszor egyházi személyek is jelentős szerepet tölthettek be. Korai története során a közös könyvhasználat alakult ki, hazai példája a XIV. században 24 szepességi plébános által Lőcsén kialakított könyvgyűjtemény. A XVIII. századi főpapi és főúri könyvtáralapítások hátterében az a törekvés figyelhető meg, hogy az alapító kortársai műveltségi színvonalát emeljék és ezáltal a kultúra polgári nyilvánosságát is szolgálták. A könyvtáros mint önálló értelmiségi foglalkozás is a XVIII. század végén született meg.

A negyedik rész az arisztokrata könyvtárak változásait mutatja be. Az arisztokrata magánkönyvtár lényegében intézményi könyvtár volt a kora újkorban, a tulajdonos és családja mellett az udvar tagjai, az ott élő lelkészek és tudósok is használták. Monok meggyőző érvekkel támasztja alá tételét, miszerint a

korszakban a nemesi és arisztokrata családok kulturális mecenatúrája ha nem is „*kifejezetten császárelenes megfontolásokból alakult ki, de mindenképpen oppozíciót jelentett abban a koncepcióban, hogy a Magyar Királyság népeinek kulturális felemelése, civilizáltabbá tétele egy Habsburg-feladat, a munka sikere egy Habsburg-mű. Nemcsak a kálvinista magyar főnemesség, de a nagy katolikus családok is azzal, hogy saját mecenatúrákat alakítottak ki, birtokai iskoláinak, és könyvtárainak jó gazdájává váltak, kimondatlanul – ám néha kimondva is – a magyar nemzeti törekvéseket szolgálták.*” (102. p.)

A kötet záró szerkezeti egysége *A központi gyűjtemények kialakítása és a nemzeti identitás épülése* címet viseli. A magánkönyvtárak kapcsán Monok hangsúlyozza, hogy a XVI. századig Magyarországon is minden típusú könyvtár jelen volt, azonban az intézményi háló nem volt olyan sűrű, mint nyugaton, vagyis kevesebb könyvtár volt. A XVI. századtól kezdve fokozatosan vált a könyvanyag elavulttá, a modern eszmék recepciója növekvő késéssel történt meg. Ebben a viszonyrendszerben kezdődött el a szakkönyvtárak előzményének tekinthető bibliotékák kialakulása a XVI–XVIII. században, illetve a felvilágosodás időszakában a központi könyvtárak létrejötte, amely intézmények a kulturális identitás változásának jellemzői voltak. Monok hangsúlyozza, hogy minden XVIII. századi magyarországi vagy erdélyi kulturális intézmény, elsősorban könyvtáralapítás azt a célt is szolgálta, hogy a magyarságról kialakított negatív képet megváltoztassa. Ez a törekvés figyelhető meg *Széchenyi Ferenc*, *Batthyány Ignác* és *Teleki Sámuel* könyvtáralapításában. De hogy a központi gyűjtemények létrejötte szinte a kor követelménye volt, jellemzi, hogy *Brukenthal Sámuel* az erdélyi szászok identitásnak erősítésére alapította gyűjteményét.

Monok István új kötete nagy nyeresége a hazai könyvtártörténeti szakirodalomnak, újabb fontos állomása a tudós szerző folyamatosan gazdagodó életművének.

Pogány György